

УДК 343.123.1

В. Д. Пчолкін

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Розглянуто погляди науковців на поняття та сутність оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства, його завдання та окремі напрями процесуальної регламентації в процесі реформування кримінально-процесуального законодавства України.

Організація розкриття і розслідування злочинів вимагає комплексного використання усіх наявних у розпорядженні ОВС сил і засобів. Одним з основних напрямків такого використання є

організація оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства.

Правовою підставою для цього є чинне законодавство України, яке передбачає проведення оперативно-розшукової діяльності як на стадії досудового слідства, так і на стадії судового розгляду кримінальних справ. Чинне кримінально-процесуальне законодавство (ст. 103 КПК України) покладає обов'язки на органи дізнання здійснювати необхідні оперативно-розшукові заходи з метою виявлення ознак злочину та осіб, які їх вчинили [1]. Аналіз практики свідчить, що значна частина злочинів в основному виявляються до порушення кримінальної справи шляхом проведення оперативно-розшукових заходів із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Правовою підставою для цього є ст. 6, 8 і 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2]. Застосування оперативно-розшукових заходів у процесі виявлення, розкриття та розслідування злочинів підвищує ефективність оперативно-розшукової діяльності у боротьбі зі злочинністю. Оперативні підрозділи зобов'язані відслідковувати ситуацію, що складається навколо розслідування, вивчати реагування підозрюваних і обвинувачених на слідчі дії, інші процесуальні дії органів дізнання, прокурора, суду стосовно них [3, с. 236–237].

Прагнення законодавців і науковців до обґрунтування правової та наукової основи цього напрямку в теорії кримінального процесу та ОРД обумовлене тим, що воно пов'язане з вирішенням таких складних завдань, як:

- удосконалення організаційних, методичних і тактичних засобів підвищення ефективності одержання фактичних даних, що забезпечують вирішення завдань кримінального судочинства;
- припинення або нейтралізація протидії кримінального середовища встановленню об'єктивної істини по розслідуваних кримінальних справах;
- розробка організаційних і тактичних основ взаємодії суб'єктів ОРД і слідства у вирішенні завдань щодо розслідування вчинених злочинів;
- удосконалення правового регулювання діяльності оперативних і слідчих підрозділів щодо своєчасного, повного та об'єктивного розслідування кримінальних справ;
- дослідження інформаційних і психологічних аспектів взаємодії суб'єктів оперативно-розшукової діяльності та слідства під час виконання ними функцій розкриття і розслідування злочинів.

Вирішенню окремих питань оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства можуть сприяти норми, передбачені у проекті КПК, підготовленому робочою групою при Адміністрації Президента України [4]. На думку науковців, цей проект відрізняється від звичних уявлень про кримінальний процес взагалі. Він не просто містить низку інститутів, які вносять свіжий струмінь у процесуальні норми, а й передбачає інноваційні

процедури, які вносять нову парадигму застосування оперативно-розшукової діяльності в кримінально-процесуальному доказуванні [5, с. 44; 6, с. 17]. У проекті містяться багато очікуваних науковцями та практиками новел. Найбільш істотні новели передбачають розширення можливостей використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі та визначення нових підходів до отримання та оцінки доказів.

Останнім часом у нормативно-правових актах, наукових дослідженнях та спеціальній літературі приділяється значна увага проблемі оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства. Окремі питання цієї проблеми отримали наукове обґрунтування в роботах науковців у галузі кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності О. М. Абрамова, О. М. Бандурки, Б. Є. Богданова, Е. О. Дідоренка, О. В. Капліної, І. О. Клімова, П. М. Павлика, М. М. Перепелиці, М. А. Погорецького, Б. Г. Разовського, Г. К. Сінілова, В. Д. Швеця, І. Р. Шинкаренка та ін.

Позиція багатьох науковців і практиків у галузі кримінального процесу та ОРД ґрунтується на безумовній неприпустимості самої можливості існування у правовій державі ситуації, коли уповноважені на те органи ніби отримують у кримінальному судочинстві докази в непроцесуальній формі [7]. Виходячи з цього, фактичні дані, отримані у процесі ОРД, не можуть бути визнані доказами у кримінальній справі без їх джерел [8, с. 536]. Вони вважають, що вирішення назрілої проблеми визнання процесуального статусу ОРД у кримінальному судочинстві у частині виявлення та фіксації доказів ніякою мірою не призводить до будь-якої ломки основоположних принципів кримінального процесу в контексті його мети і завдань.

Незважаючи на те, що навколо поняття та сутності оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства вже давно триває дискусія, дотепер серед науковців ще немає єдиного бачення щодо його характеру, змісту і трактування.

Мета публікації полягає у необхідності розгляду суті й змісту вкладених у поняття оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства, визначенні етимології терміна «забезпечення», дослідженні поглядів науковців на його визначення, а також на проблеми нормативно-правового регулювання оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства та удосконалення механізму його реалізації.

Звернення до цього питання продиктоване бажанням обґрунтувати концепцію оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства, яка б відповідала сучасному рівневі розвитку наукової методології та сприяла реалізації її принципів та ідей у вирішенні завдань розкриття і розслідування злочинів. Ця стаття є запрошенням науковців і практиків до дискусії, мета якої – удосконалення правового регулювання механізму реалізації оперативно-розшукової функції в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства.

Широке застосування, яке одержало оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства у найрізноманітніших ситуаціях практичної діяльності та фрагментарних дослідженнях, створює враження очевидності його змісту і породжує суперечливі таумачення. У силу цього та виходячи з необхідності наукового обґрунтування концепції оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства, яка б відповідала сучасному рівневі наукової методології, спробуємо здійснити аналіз думок науковців та викласти авторське бачення досліджуваної проблеми.

Одним із перших сформулював визначення поняття оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства Б. Є. Богданов. Він довів, що це система логічно пов'язаних і взаємообумовлених заходів, реалізованих співробітниками оперативних підрозділів для своєчасного порушення кримінальної справи за фактом виявлення конкретного злочину, вирішення питання про початок розслідування, проведення його в оптимальний термін, з достатньою повнотою і всебічністю [9]. Цінність дефініції, запропонованої Б. Є. Богдановим, полягає в тому, що оперативно-розшукове забезпечення розглядається як системне утворення, яке складається з ряду елементів, а саме:

а) слідчий та органи дізнання (в особі оперативних підрозділів) об'єднані спільною метою і зобов'язані докладати спільних зусиль для розкриття і розслідування злочинів, сполучаючи властиві їм методи й засоби отримання інформації при точному розмежуванні компетенції;

б) діяльність працівників ОВС, якщо вона здійснюється у зв'язку з порушенням кримінальної справи і проведенням досудового слідства, має забезпечувальний характер і цілком підпорядкована інтересам слідства;

в) основною метою оперативно-розшукового забезпечення процесу розслідування злочинів виступає створення сприятливих умов для повного, всебічного та об'єктивного розслідування;

г) суб'єктами забезпечення слідства необхідною інформацією в процесі розслідування злочинів є працівники оперативних підрозділів ОВС, за матеріалами яких і було прийнято рішення щодо порушення кримінальної справи;

д) об'єктами розглянутої діяльності виступають факти, особи, обставини, предмети і документи, необхідні для розкриття і розслідування злочинів, тобто відомості про носії доказової інформації.

Але необхідно зауважити, що в цьому визначенні Б. Є. Богданов припустився змішування компетенції суб'єктів ОРД і кримінально-процесуальної діяльності. Зокрема, вирішення питань щодо початку і терміну розслідування кримінальних справ не може входити до компетенції перших, а складає виняткову компетенцію слідчих ОВС або прокурора.

У подальших наукових дослідженнях оперативно-розшукове забезпечення досудового слідства розглядається окремими

науковцями як один з організаційно-тактичних комплексів оперативно-розшукових заходів.

Наприклад, О. М. Абрамов та І. О. Клімов під оперативно-розшуковим забезпеченням розслідування злочинів розуміють «засновану на законі й відомчих нормативних актах комплексну систему оперативно-розшукових заходів, що здійснюються оперативно-розшуковими підрозділами органів внутрішніх справ і спрямовані на безперервне, своєчасне і повне забезпечення досудового слідства інформацією, яка містить сукупність фактичних даних про обставини розслідуваних злочинів» [10, с. 10].

Подібне визначення оперативно-розшукового забезпечення розслідування злочинів на досудових стадіях формулює П. М. Павлик, який вважає, що це «система передбачених чинним законодавством і нормативними актами заходів, здійснюваних оперативними підрозділами кримінальної міліції й направлених на безперервне, своєчасне і повне забезпечення досудового слідства гласною та негласною інформацією, що містить фактичні дані про обставини злочину і осіб, що його вчинили, а також інші дані, які необхідні для ефективного проведення слідчих дій» [11, с. 86].

Окремі науковці звужують це поняття, ототожнюючи його з оперативно-розшуковим «супроводженням» процесу розслідування злочинів. Наприклад, М. М. Перепелиця та І. Р. Шинкаренко вважають, що це самостійна організаційно-тактична форма ОРД, яка являє собою комплекс заходів оперативно-пошукового характеру з установлення фактів і обставин, що підлягають доказуванню по кримінальних справах, джерел інформації про них з метою забезпечення слідства даними, що сприяють з'ясуванню істини і покаранню винних відповідно до закону [12, с. 42]. На їх думку, необхідність проведення оперативно-розшукових заходів у рамках цієї організаційно-тактичної форми ОРД викликана тим, що під час розслідування злочинів і в процесі судового розгляду кримінальних справ обвинувачені та їхні зв'язки протидіють кримінальному судочинству.

Важко погодитися з думкою науковців у частині віднесення оперативно-розшукового «супроводження» процесу розслідування злочинів до змісту організаційно-тактичної форми оперативно-розшукової діяльності. У теорії ОРД вже визначено таку організаційно-тактичну форму діяльності оперативних підрозділів, як оперативна розробка, в рамках якої допускається проведення комплексу або системи оперативно-розшукових заходів. Її правовою основою є ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яка вимагає у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводити оперативно-розшукову справу [2]. В практичній діяльності оперативних підрозділів оперативно-розшукове супроводження розслідування кримінальних справ проводиться у процесі ведення оперативно-розшукових справ, що є одним з елементів оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства. Це комплекс оперативно-

розшукових заходів в інтересах конкретної кримінальної справи з метою: пошуку і фіксації фактичних даних, що можуть бути доказами у цій справі; забезпечення всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи і безпеки учасників кримінального судочинства; постійного інформування органів досудового слідства і суду про дії підозрюваних, обвинувачуваних та інших осіб, які вчиняють негативний вплив на учасників кримінального судочинства і протидіють встановленню істини у справі. Оперативно-розшукове супроводження розслідування кримінальних справ виступає як комплексна система оперативно-розшукових заходів, спрямованих на своєчасне і повне розслідування конкретних злочинів.

У цілому оцінюючи позитивно методологію і сутність оперативно-розшукового забезпечення у розглянутих дефініціях, на нашу думку, необхідно провести аналіз етимології цього терміна в інтересах уточнення його змісту. У тлумачному словнику української мови «забезпечення» пояснюється як «...те, чим забезпечують... що-небудь». Термін «забезпечити» тлумачиться як обов'язок «постачати щось у достатній кількості, задовольняти когось-, що-небудь у якихось потребах» або «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось. Захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [13].

Виходячи з такого тлумачення поняття, необхідно розглядати оперативно-розшукове забезпечення на рівні діяльності, але ніяк не дій. Проведене дослідження етимології та змісту наведених понять дає можливість зробити висновок, що змістове навантаження професійного терміна «оперативно-розшукове забезпечення» є значно ширшим, ніж «супроводження». Тому нам більше імпонує методологічний підхід тих дослідників проблеми оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства, які розкривають не просто його наукову дефініцію, але й характеризують структурно-змістові елементи, що дозволяють визначити його місце у системі теорії ОРД, удосконалити практику правового регулювання і однакового застосування у вирішенні завдань кримінального судочинства [14].

У зв'язку з цим ми поділяємо погляди І. О. Клімова і Г. К. Сінілова на поняття оперативно-розшукового забезпечення. Вони визначають оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства як «систему заходів, що здійснюються суб'єктами оперативно-розшукової діяльності з метою: створення оптимальних умов для здійснення повного та об'єктивного процесу доказування; припинення або нейтралізації протидії кримінального середовища виконанню правоохоронної функції держави; виконання функції захисту (безпеки) учасників кримінального процесу; реалізації принципу невідворотності відповідальності винних за вчинене» [15, с. 12].

Вважаємо, що вирішенню проблем процесуальної регламентації оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства будуть сприяти норми, визначені у 21-й главі проекту КПК, яка має назву «Негласні слідчі (розшукові) дії». У її § 1 «Загальні

положення про негласні слідчі (розшукові) дії» детально регламентовано: підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій; порядок розгляду клопотань щодо їх проведення; фіксацію ходу і результатів цих дій та їх використання у доказуванні; порядок повідомлення осіб, щодо яких вони проводились, та ін. [4].

У проекті КПК України у рамках комплексу негласних слідчих (розшукових) дій передбачено проведення вже апробованих практикою оперативно-розшукових заходів, таких як: контрольоване постачання; контрольна та оперативна закупівля; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину. Крім того, слідчому надається право: обмеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем та проведення аудіо-, відеоконтролю. Дозволяється із санкції суду втручання у приватне спілкування, під яким законодавець розуміє доступ до змісту спілкування за умов, коли учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним. Різновидами такого втручання у приватне спілкування є: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з телекомунікаційних мереж та з електронних інформаційних систем.

Процесуальний статус може набути і агентурний метод отримання інформації. Стаття 268 проекту КПК «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації» передбачає, що під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі й документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або учасником вказаної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування. А ст. 271 проекту КПК «Використання конфіденційного співробітництва» надає право слідчому використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених цим Кодексом.

Ці новели відображають нові підходи у вирішенні наболілих проблем оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства. Вважаємо, що таке законодавче вирішення питань використання можливостей оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі має вкрай важливе значення. Воно безумовно потребує внесення змін до чинного законодавства, що регулює оперативно-розшукову діяльність.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України та пов'язаних із ним змін до інших законів України дозволить зробити важливий крок у напрямку утвердження верховенства права і розбудови України як правової та демократичної держави,

основною метою діяльності якої у сфері кримінального судочинства є не тільки покарання винного, а й забезпечення можливостей для ефективного захисту прав, свобод та інтересів громадян, суспільства і держави. І в цьому значну роль повинно відіграти оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства, під яким слід розуміти заснований на законах і підзаконних нормативних актах організаційно-тактичний комплекс оперативно-розшукових заходів, що проводиться з метою: створення оптимальних умов для здійснення повного та об'єктивного процесу доказування; припинення або нейтралізації протидії кримінального середовища розкриттю і розслідуванню злочинів.

Список літератури: 1. Кримінально-процесуальний кодекс України : від 28 груд. 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15. 2. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. 3. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – Ч. I. – 336 с. 4. Проект Кримінального процесуального кодексу України : станом на 12 січ. 2012 р. : реєстр. № 9700 від 13 січ. 2012 р. [Електронний ресурс] / суб'єкт законод. ініц-ви Президент України ; [Нац. комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права ; підгот. Робочою групою при Адміністрації Президента України]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42312. 5. Капліна О. В. Проблеми реформування кримінального судочинства України / О. В. Капліна // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : наук.-практ. семінар (23 жовт. 2009 р.). – Х. : Ін-т підгот. юрид. кадрів для СБУ НЮАУ ім. Ярослава Мудрого ; Оберіг, 2009. – С. 43–46. 6. Швець В. Д. Кримінально-процесуальне законодавство України: концепція і парадигми сучасності / В. Д. Швець // Теорія та практика кримінального судочинства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20–21 трав. 2011 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 17–19. 7. Дидоренко Э. А. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве : монография / Э. А. Дидоренко, С. А. Кириченко, Б. Г. Разовский. – Луганск : РИО ЛИВД, 2000. – 74 с. 8. Погорельский М. А. Функциональное призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорельский. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с. 9. Богданов Б. Е. Оперативно-розыскное обеспечение расследования хищений социалистического имущества, должностных и хозяйственных преступлений / Б. Е. Богданов. – М. : МВД СССР, 1982. – 34 с. 10. Абрамов А. М. Организационно-тактические формы оперативно-розыскной деятельности : лекция / А. М. Абрамов, И. А. Климов. – М. : ЮИ МВД РФ, 1995. – 28 с. 11. Павлик П. М. Оперативно-розшукове забезпечення розслідування злочинів у досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.00.06 «Оперативно-розшукова діяльність» / Павлик Петро Михайлович. – К., 1998. – 17 с. 12. Перепелица Н. Н. Оперативно-розыскное сопровождение уголовного судопроизводства и судебного разбирательства / Н. Н. Перепелица, И. Р. Шинкаренко // Оперативно-розшукова діяльність: проблеми та шляхи їх розв'язання : (Додаток до «Вісника ЛІВС МВС України» № 3, 1998). – Луганськ : РВВ ЛІВС МВС України, 1998. – С. 30–47. 13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

14. Пчолкін В. Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості : монографія / В. Д. Пчолкін. – О. : НДРВВ ОІВС НУВС, 2005. – 376 с. 15. Климов И. А. Теоретические аспекты оперативно-розыскного обеспечения уголовного судопроизводства / И. А. Климов, Г. К. Синилов // Теоретико-прикладные проблемы оперативно-розыскной деятельности в России и Украине на современном этапе : материалы рос.-укр. межвуз. науч.-практ. конф., Белгород – Харьков, 4–5 июня 1999 г. – Белгород : БЮИ МВД России, 2000. – С. 5–14.

Надійшла до редколегії 17.03.2012

Рассмотрены взгляды ученых на понятие и сущность оперативно-розыскного обеспечения уголовного судопроизводства, его задачи и некоторые направления процессуальной регламентации в процессе реформирования уголовно-процессуального законодательства Украины.

Scientists' points of view on the concept and essence of the operational and investigational support of criminal proceeding on the stage of the pre-trial inquiry, its tasks and certain directions of procedural regulation during the reforming of the criminal procedure legislation of Ukraine are examined.